

Muhammed Âbid El-Câbirî'nin Yapı-bozumunda Özerk Özne Sorunu

İbrahim KESKİN¹

Özet: Câbirî Yapısalcılık ve yapı-bozum aracılığıyla Arap/İslam aklının eleştirisini hedeflemiştir. O söz konusu eleştirisini modern aklı merkeze koymak suretiyle yapmıştır. Câbirî Arap/İslam aklını, modern aklı merkeze koyarak, irrasyonel olarak varsaydığı unsurlardan arındırıp yeniden yapılandırmayı amaçlar. Hem eleştiri hem de yeniden yapılandırma projesinde modernitenin varsaymış olduğu saf aklı mümkün gören Câbirî, post-yapısalcılar tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulan özerk özne sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap/İslam aklı, Modernizm, Yapı-bozum, Özerk özne.

Giriş:

Câbirî, Arap aklının temellerine yönelik bir soruşturmaya girişmiştir. Bu soruşturma Foucault'un arkeolojisini çağrıştıran bir soruşturmadır. O, bu soruşturma yoluyla Arap aklının temellerinin nasıl inşa edildiğini açığa çıkarmayı hedeflemiş ve söz konusu so-

¹ Yrd. Doç Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
i.keskin@alparslan.edu.tr

ruşturma yoluyla Arap aklının irrasyonelitenin egemenliğinde inşa edildiği sonucuna ulaşmıştır. İrrasyonelitenin egemenliği, inşa sürecinde rasyonelitenin sistemin dışında tutulduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Arap aklının inşasının rasyoneliteye yönelik bir şiddet içerdiği anlamını taşır. Rasyoneliteye yönelik bu şiddet bilgi-iktidar ilişkisinin açığa çıkarılması yoluyla ortaya konulabilir. Bunun için Câbirî Arap aklının oluşturulmasında yapı-sökümü araçsal anlamda kullanmaktadır. Fakat batı düşüncesi ben'i merkeze koymak suretiyle farklı olanı ben'in kategorileriyle tanımlama eğilimine sahiptir. Fakat dekonstrüksiyon her kültürel yapının benzersizliğini varsayar. Dolayısıyla dekonstrüksiyon benzersiz olanı anlama çabasının adı olmaktadır. Benzersiz olanı anlamak ben merkezli bakış açısını bir kenara bırakmayı ya da en azından böyle bir çaba içinde olmayı gerekli kılmaktadır. Biz bu çalışmada Câbirî'in Arap aklını sorgulamaya açma girişiminde dekonstrüksiyonun bu prensibine ne derece hassasiyet gösterdiğini sorgulamaya ve yapı-bozumcu eleştirilerde önemli bir unsur olan özerk özne sorununun Câbirî'in çalışmalarına içkin olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Özerk özne nosyonu

Özerk özne nosyonu modernizmle yakından alakalı bir kavramdır. Dolayısıyla modernleşmenin ne anlama geldiğini anlamaya ve tanımlamaya yardımcı olacak temel karakteristiklere kısaca değinmek faydalı olacaktır. On yedinci yüzyıl'da Avrupa'da ortaya çıkan daha sonra da neredeyse tüm dünyayı tesiri altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerini imleyen (Giddens, 1998; 11) modernleşme oldukça geniş bir anlam alanına sahiptir. Sosyolojik anlamda gelenekten köklü bir şekilde kopuşu tanımlayan bu kavram geçmişte elde edilen deneyimlere güvensizliğe de işaret etmektedir. Bu anlamıyla modernite, özgün bir düşünme biçimine tekabül eden, rasyonelite olarak biriken ve tasarlanan özel bir hayat biçimi ve rasyonelitenin her dışsal görünümünü içeren kurumsal bir kompleks olarak tanımlanabilir (Çiğdem, 1997; 77). Rasyonelitenin merkeze konulması sonucu ortaya çıkan yeni yaşam biçimleri tüm gelenek-

sel toplumsal düzen türlerinden eşi görülmedik bir biçimde sökülüp çıkarılmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla modernliğin getirmiş olduğu dönüşümler hem yaygınlıkları itibariyle hem de yoğunlukları bakımından daha önceki dönüşüm biçimlerinden daha etkili sonuç doğurmuştur (Giddens, 1998; 12).

Özerk özne nosyonu modernizm'in temel karakteristiklerinden olan özne-nesne düalizminde somutlaşan bir kavramdır. Klasik kozmolojinin rasyonel ve empirik düşünce lehine gözden düşürülmesiyle bağımsız iki varlık alanının varlığına yönelik inanç, özneye modern bilimin kendisine kazandırmış olduğu güçle, imtiyazlı bir konum sağlamıştır (Küçükalp, 2003: 58-68). Descartes'le birlikte en yetkin formuna ulaşan modern öznenin ezeli, ebedi hakikatleri kavrama yetisine vurgu, modern bilimin metafizik özünü ortaya koymaktadır. Söz konusu metafizik öz, varlık-düşünce özdeşliğini varsayarak, hakikati öznenin dışında ve keşfedilmeyi bekleyen bir alan olarak görür. Bu anlamıyla Batı metafizik geleneği kutupsal karşıtlıklar (*binary opposition*) yoluyla sabit, kalıcı bir kaynak arayışına girişmiş ve hakikati de tarih dışı ve yeterli epistemolojik vasıtalar aracılığıyla elde edilmesi mümkün bir şey olarak telakki etmiştir (Küçükalp, 2008; 36).

Modern özne bütünlüklü, tarihsellikten, kültürden, değerlerden arındırılmış bir ben algısıyla kendini imtiyazlı bir konuma yerleştirmiştir. Böyle bir ben algısı, tarihin ve kültürün ötesinde ve tarihsel ve kültürel unsurların belirsizliğinden temizlenerek hakikate ulaşan, tarih üstü ve tarih dışı bir insan doğası varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla böyle bir ben algısı, özneye ezeli ve ebedi hakikati (doğruyu) tarihsel ön yargılardan, yani saf bilgiyi saf olmayan bilgilere kaynaklık eden tarihsel ön yargılardan ayırma kudreti sağlamaktadır (Hekman, 1999; 16-17). Descartes'te ifadesini bulduğu üzere, bilginin objektifliği –dış dünyaya yönelik bilgi- düşünen öznenin bilme yetisiyle temellendirilir (Küçükalp, 2008; 37). Böyle bir epistemolojik temel, sadece bilen öznenin değil aynı zamanda dış dünyanın ve tanrının da objektif bilgisinin zemini olmaktadır. Dolayısıyla bilgimiz düşünen öznenin bilme yetisine referansla temellenir.

Böyle bir düşünme biçimi rasyonalist düşüncede ve teorinin ön-

celikli kılındığı Kartezyen felsefede somutlaşmıştır. Dolayısıyla Kartezyen düşünce, istikrarsız, kavranılması imkânsız ve aldatıcı olduğu gerekçesiyle tarihsel olana ilgisiz kalarak rasyonel olanın lehine, dış dünyaya dair hakiki bilginin rasyonel olana müracaatla mümkün olabileceği şeklinde bir hakikat bilinci inşa etmiştir. Söz konusu rasyonalist düşünme biçimi aydınlanma düşüncesinde de devam etmiştir.

Aydınlanma düşüncesinde akıl hem öncelikli bir eleştiri yetisi olarak telakki edilirken hem de anlama ve açıklamaya yönelik paradigma (mekanistik dünya vizyonu) olmaktadır. Dolayısıyla akıl, vahiy, gelenek ve otorite yoluyla temellendirilen her şeyin eleştirilme ve sorgulanma yeteneğini temsil etmektedir. Bu akıl, aynı zamanda tarihsel ve toplumsal olarak belirlenmiş olandan uzak, tüm özneler için evrensel olan bir gücü ifade etmektedir (Bumin, 1996; 19-20). Böyle bir akıl algısı insani ilişkilerin düzenlenmesinde akıldan başka herhangi bir otoritenin olmadığı, tüm edimlerin akla göre yapıldığı bir doğa durumu nosyonuna da gönderme yapar. Aklın tanrısal yasa ve doğayla özdeşleştiği bu nosyon evrensel bir insan modeline göndermede bulunur (Locke, 1998; 5-11, 16-20). Böyle bir insan akli kullanmak suretiyle (*homo rationalist olarak*) karanlığı aydınlatma yetisine sahip bir varlıktır. Yargılama ve ayırt etme gücü olarak tüm insanlara dağıtılmış olan akıl, modern düşüncenin başlangıcını temsil etmektedir. İnsanın kendi aklını her hangi başka bir unsurun vesayeti olmadan kullanma talebi aydınlanmayı doğurur. İnsanın aydınlanmadaki arzusu rasyonel olma kararıyla belirlenir. Rasyonel olma hayatın kurulmasındaki özerklik ve sorumluluk iradesini yansıtır. Bu, hayatın sürdürülmesinde kurucu güç olarak akla yüklenen konumu ifade etmektedir. Böylece akıl ve gelenek (din, mit) arasındaki karşıtlık akıl lehine temellendirilmiş olmaktadır.

Aydınlanma, akli kullanma yetisizliğinin biçimlendiricisi olarak gördüğü otorite ve geleneğe karşı meydan okur. Geleneğin ve otoritenin biçimlendirdiği dünya, özgürlük ve mutluluğun önündeki engeller olarak görülmüştür. Dünyanın kutsallaştırılması insani müdahaleyi imkânsız kılan bir tahakkümü ifade eder. Aydınlanmayla

birlikte, aklın kendi içinde kendisini yöneten, tabiat ve toplumda yansımasını bulan kurallara sahip olan işlevsel bir aygıt olarak ele alınması bu tahakkümün üstesinden gelmek anlamına gelecektir (Çiğdem, 1997; 23).

Câbirî'nin Yapı-bozumu²

Cabirî, çalışmalarında ana hedef olarak Arap aklının temellerine yönelik soruşturmayı amaçlamıştır. Onun soruşturmasında yapı-bozum stratejileri önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Fransız yapı bozumcuların önemli etkilerini görüldüğü Câbirî'nin yapı bozum çalışmaları, Arap aklının soy kütüğünü çıkarma ve Arap aklına içkin olarak varsaydığı bilgi-iktidar ilişkilerinin ideolojik boyutunu ortaya çıkarma şeklinde uzun bir uğraşı olarak görülebilir (Ebu-Rabi, 2005; 358).

Câbirî'nin eserlerinde amaçladığı soruşturmanın en önemli aşamasını arkeolojik soruşturma oluşturur. Söz konusu arkeolojik soruşturma onun yapı-bozum stratejisinin birinci aşamasını oluşturur. Bu yolla Câbirî, Arap aklının tarihsel gelişim sürecini, en temel unsurlarını, Arap aklının bilinçaltında yatan hegemonyacı kavramları, metodolojik belirlemeyi gerçekleştiren araçları, siyasal ve etik amaçları ortaya çıkarmayı, bir başka ifadeyle söyleyecek olursak, Arap aklının ideolojik formasyonunu ve ortaya çıkardığı hegemonyacı kültürü açığa çıkarmayı hedeflemiştir. Câbirî epistemoloji ile ideoloji arasında özdeşlik kurar. Kurulan özdeşlik ilişkisi yoluyla akıl, ideoloji ve toplum arasında tarihsel süreç boyunca gerçekleşen karşılıklı etkileşimi açıklamaya girişen Câbirî, Arap aklının derin

2 Cabirî'nin kendisi söz konusu şiddet hiyerarşilerine yönelik her hangi şeyden bahsetmez, Yani o bu kavramları kullanmaz. Fakat onun genel olarak amacını göz önüne aldığımızda, onun Arap/İslam kültüründe rasyonel potansiyelin kültürel kodlar aracılığıyla nasıl engellendiğini açığa çıkarmak suretiyle modernleşmenin imkânını sorgulaması onun şiddet hiyerarşilerini ortaya çıkarmaya tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Burada kullanılan ifadeler, yapı-bozum stratejilerini göz önünde bulundurmamak suretiyle bizim kendi isimlendirmelerimizdir. Cabirî'nin kendisinin bizzat yapı-bozum ifadelerini kullanmadığını görmektediriz.

epistemolojik temellerini, bu kültürün kavram ve fikirlerini oluşturmuş mekanizmaları açığa çıkarmaya çabalar. Câbirî Arap/İslam epistemolojisinin belli bir fikir üretim biçimi ve mantığı ile ön plana çıktığını varsayar (Ebu-Rabi, 2005: 358-359). İnşa edilmiş olan epistemolojik paradigmlar aracılığıyla üretilen söylemlerce bir tahakküm nesnesi kılındığını düşünen Câbirî, söylemlerin iktidar ilişkilerine bulaşık olduklarını düşünür. Dolayısıyla Câbirî, söylem yapılarının temelini oluşturan epistemik varsayımların haritalarını çıkarmak suretiyle, belirli söylemleri mümkün kılan derin kültürel yapıları ve onların bilgiye yönelik yönelimlerini incelemek çabasına girişir (el-Câbirî, 2001c; 137).

Arap aklının tarihsel ve kültürel olarak inşa edilmiş bir akıl olduğunu varsayan Câbirî, onu Arap kültürünün kendi mensuplarına epistemolojik olarak dikte ettiği ilke ve kurallar toplamı olarak tanımlar. Dolayısıyla O'nun oluşturucu ve oluşturulmuş akıl ayrımında Arap aklı, oluşturulmuş akla tekabül ederken aynı zamanda tarihsel ve kültürel olarak onaylanmış ve kabul görmüş kurallar sistemine de işaret eder (el-Câbirî, 2001b; 41). Şayet Arap aklı belirli bir tarihsel dönemde oluşturulmuş bir akıl ise, Arap aklının hangi tarihsel döneme tekabül ettiği önemli hale gelecektir. Dolayısıyla söz konusu aklın tekabül ettiği tarihsel dönemin kültürünün sorgulanması da önemli olmaktadır. Câbirî'nin söz konusu sorgulamaya yönelik verdiği cevap tedvin dönemi olarak kavramsallaştırılır. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse Arap aklının inşasının tedvin dönemi olarak nitelenen tarihsel dönemde gerçekleştirildiğini söyler (el-Câbirî, 2001b; 48). Dolayısıyla Câbirî için tedvin döneminde oluşturulan Arap aklının hangi şart ve durumlar altında oluşturulmuş olduğunu sorgulamak, Arap aklının niteliğinin ortaya konulmasına yönelik önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Câbirî'nin Arap aklına yönelik girişmiş olduğu soruşturma, bu aklın varlığının tarihsel koşullarına yönelik bir soruşturmadır. Onun bu soruşturma ile gerçekleştirmek istediği şey, Arap aklının işleyiş biçimini ve tarihsel koşullar çerçevesinde ortaya çıkışını, tarihsel bir sorguya tabi tutarak görünür hale getirmektir. Dolayısıyla Câbirî Arap aklındaki tarihsel sürekliliği sökmeye ve değişt-

mez olarak kalan unsurları tarihselleştirmeye çalışmıştır.³

Soy kütüğünü çıkarma stratejilerinde içkin olduğu üzere⁴ herhangi bir fenomenin oluşturulmuş tarihsel değerini soruşturmak suretiyle yeniden ortaya koyma teşebbüsü Câbirî'nin Arap aklına yönelik sorgulamasında da içkindir. Câbirî, söz konusu soruşturmayı akıl gücü gerçekleştirilebilecek bir Arap rönesansına yönelik yapmaktadır (el-Câbirî, 2001a: 380). Bu, onun Arap/İslam aklına yönelik beklentisini de yansıtır. Bu beklentiye gerçekleştirmenin yolunun Arap/İslam kültüründeki bilgi sorunuyla meşgul olmaktan geçtiğini düşünen Câbirî, bu sorunu bilginin ve rasyonalizmin anlamıyla ilişkili ele alır. O'nun, bilgi ve rasyonalizm arasında kurmuş olduğu ilişki, İslam entelektüel geleneği, modern batılı entelektüel gelenek ve sömürge sonrası Arap düşüncesi arasında köprüler kurmaya matuftur. Dolayısıyla o sömürge sonrası modern Arap düşüncesini klasik entelektüel geleneğin belli rasyonel kalıpları içine yerleştirmeyi amaçlamıştır. O, bunu hem geçmişin yapıbozumu hem de post-sömürgecilik dönemi problemlerinin yeniden tetkiki şeklinde ele almaya çalışmıştır (Ebu-Rabi, 2005: 356).

Câbirî için Arap aklının ideolojik formasyonunu ortaya çıkarmak önemlidir. Öncelikle Câbirî yapı-bozum stratejisiyle ilişkili olarak Arap/İslam kültüründe varsaydığı bilgi-iktidar ilişkisini ortaya koyar. Bu onun yapı-bozum stratejisinin ilk aşamasını oluşturur. Ebu Rabi'nin de belirttiği üzere Câbirî Arap/İslam kültüründeki hegemonik unsurları tanımlamaya çalışır (Ebu-Rabi, 2005: 358-359). Câbirî bu tanımlamayı bilginin iktidarla ilişkisi bağlamında, ele alır. Bu yolla o, Arap aklına mensup bireylerin iktidara bağımlılık ya da kontrol yoluyla nasıl gerçekleştirildiğini ve kendi kimliğiyle bir bilinç ya da ben bilgisi sayesinde kurulan bağ yoluyla nasıl işlediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Onun yapı-bozum stratejisi düşünüldüğünde, hangi şekilde gerçekleşmiş olursa olsun, her ikisi de öznelerin nesneleştirilmesi anlamına gelecektir.

3 Geniş bilgi için bkz., Keskin, 2009: 106-168

4 Geniş bilgi için bkz. Küçükkalp, 2003: 23-30.

Câbirî düşüncesinde Arap aklının oluşumunu belirleyen ideolojik içeriği oluşturan bir başka unsur ise, sürekli olarak öteki yoluyla kendini tahkim etmeyi seçmiş olmasıdır. O, bu tahkim ilişkisinin kendini ötekine göre ayrıcalıklı bir şekilde inşa etme yönünde gerçekleşmiş olduğunu düşünür. Arap aklının kendini tahkim etmek ve imtiyazlı kılmak amacıyla kendine seçmiş olduğu öteki, cahiliye ve mantık olmuştur. Bu durum özellikle Beyânî paradigma için geçerli bir husustur. Beyânî paradigma, özellikle Arap dilinin mantığını esas almak suretiyle ve dilin kurallarının mantığın kurallarından farklılığı ve üstünlüğü varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Beyânî paradigmanın inşasını gerçekleştirenler kendilerini ötekine nazaran daha ayrıcalıklı, daha imtiyazlı ve daha değerli olarak telakki etmektedirler. Câbirî Arap aklının inşasına yönelik kuralların belirlenmesi sürecini Arap aklının ayrıcalıklı olarak kılmaya yönelik çabaların göstergesi olarak değerlendirir. Dolayısıyla Câbirî'ye göre bu inşa sürecinin de bir iktidar ilişkisini içerdiğini söylemek mümkündür. Epistemolojik birer yapıya dönüşen bu kurallar söylem olarak toplumsal bir iktidarı gerçekleştirmiş olurlar. Tedvin döneminde oluşturulan kurallar, insanların zihinsel edimde bulunurken, uymak zorunda kaldıkları bir olasılık alanı yapılandırmıştır. Câbirî'nin söylemini yapı-bozum satratejisi çerçevesinde değerlendirdiğimizde öznelerin söylemler aracılığıyla birer tahakküm nesnelere dönüştürülmüş olduğunu anlamına gelecektir. Câbirî söz konusu ilişkisinin Arap/İslam kültür tarihi boyunca sürdüğü kanaatindedir.

Öznelerin bağımlılık ya da kontrol yoluyla oluşturulduğunu ve iktidarın bilgi üzerindeki belirleyiciliğinin bu bağlamda ortaya çıktığını varsayan Câbirî bu ilişkinin, ortaya çıkışını, âlimlerin iktidara maddi bağımlılıklarına bağımlılık, dayandırır. Bu aydınlara ideolojik söylemi din dili ile ifade etmek görevi yüklemiştir (Ebu-Rabi, 2005: 387; el-Câbirî, 1995; 36). İktidar, âlimlerin ürettiği söylemler aracılığı ile hem toplumsal iktidarını gerçekleştirmiş hem de bu iktidarın kullanım imkânlarını ele geçirmiştir. Dolayısıyla ulemanın oluşturmuş olduğu epistemolojik yapılar siyasal iktidarın toplumsal meşruiyetine yönelik ideolojik bir işlev yerine getirmiştir. Bu ideolojik işlev, Arap aklının derin epistemolojik temellerini oluşturu-

ran kavram ve fikirleri açığa çıkarır ve Arap/İslam kültüründe epistemoloji ve iktidar ilişkisini ortaya koyar. Câbirî bu yaklaşımın bir gereği olarak tedvin çalışmalarını, epistemolojik zeminde, toplumsalın nazarında iktidarı meşrulaştıracak, siyasal iktidarı rahatsız etme durumunda olan muhalefeti ortadan kaldıracak ve toplumsal olarak iktidarın iktidarını pekiştirecek meşruiyet zemini inşa etme çabası olarak görür (el-Câbirî, 2001a: 253-255). Söz konusu iktidar ilişkisinin sadece siyasal iktidarla sınırlı olmadığını, bilakis aynı ilişkinin –epistemolojinin güç bağlamında siyasal taleplerin meşrulaştırma zemini olarak kullanılması- muhalefette de işletildiği kanaatinde olan Câbirî, Şiiliğin bunu temellendirmek amacıyla Hermesçiliği, Sünni Devlete (Abbasi) karşı muhalefetini epistemoloji yoluyla inşa etmek için (ideolojik olarak) kullandığını söyler (el-Câbirî, 2001a: 313). Siyasal muhalefet Gnostik düşüncenin vesayet fikrini söz konusu ilişkinin epistemolojik zemin olarak kullanmıştır (el-Câbirî, 2001a; 262-263).

Câbirî'nin söz konusu yaklaşımını, Arap/İslam kültürün sürekli ötekini şekillendirdiği ideolojik ve reaktif karakter taşıyan bir kültür olarak okuduğunun göstergesi olarak değerlendirebiliriz. Bu yaklaşım çerçevesinde bakarsak, bu süreçte kimlikler, ötekini nesneleştirmek suretiyle ve kendini ötekine göre merkezi ve ayrıcalıklı bir konumda varsayarak tahkim edilmiş olmaktadır. O hem bilgi- iktidar ilişkisi dolayısıyla söylemlerin iktidarlara nasıl ürettiğini hem de Arap/İslam kültürünün ideolojik içeriğini açığa çıkarmak yoluyla günümüz Müslümanlarının geçmişe yönelik duydukları güveni sorgulamaya açar. Câbirî, geçmişin varsayıldığı gibi masum olmadığını ve kutsal bir karakter taşımadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Onun bu çabasını, geçmiş bir değer yitimine uğratmak olarak değerlendirebiliriz. Şayet geçmiş ideolojik anlamda üretilmiş sadece birer söylem ise, masum değilse ve geçmişin hakikatleri mutlaklık ifade etmeyen hakikat telakkileri ise, bu durumda geçmişin biçimlendirici etkisinden kurtulmak gerekmektedir. Câbirî'nin jeneolojik soruşturmadan maksadı da zaten bunu yapmaktır.

Câbirî eserlerinde Derrida'ya açıkça referansta bulunmamıştır. Fakat onun yapı-bozum stratejisinin Derridacı bir perspektifi yan-

sıttığını söyleyebiliriz. Arap aklının sürekli ikili ayrımlar (*binary oppositions*) yoluyla işleyen bir akıl olduğunu kanaatinde olan Câbirî, bu ikili kavramlardan birinin daima ötekisine göre öncelikli ve değer bakımından belirleyici diğerinin ise daha değersiz kabul edilmek suretiyle bir şiddete maruz bırakıldığını varsayar. Dolayısıyla Câbirî'ye göre, Arap aklının düalist bir karakteri nedeniyle, bu kavram ikilikleri daima birbirinden kopuk ve ayrı iki varlık alanı olarak görülmüştür (el-Câbirî, 2001b: 53). Câbirî'nin yaklaşımına göre söz konusu karşıtlık ilişkisinin bu şekildeki inşası, farklı ilişki biçimlerini imkân olarak ortadan kaldırmış, sonuç itibarıyla de muhtemel söylem biçimleri, şiddet politikaları gütmek suretiyle susturulmuş, engellenmiştir şeklinde anlamak mümkündür. Dolayısıyla Arap aklının inşası, Derrida'cı bir ifadeyle söyleyecek olursak, şiddet hiyerarşilerinin işletildiği bir ilişki yoluyla gerçekleşmiştir. Epistemolojik açıdan fıkıh usulünün inşasına bakıldığında bu şiddet politikalarını ortaya koyan unsurları görmek mümkündür (Geniş bilgi için bkz. Câbirî, 2001; 69-82, 227, 155-180. 231-314, 332-333,353-370).

Daha açık ifade etmek gerekirse Câbirî'nin, Arap aklının epistemolojik paradigmalarında (Beyân ve İrfân) farklı söylem biçimlerine yönelik baskı sonucunda, başta Kur'an olmak üzere dini metinlerin alternatif söylem biçimleri ile olabilecek ilişkisinin engellendiği düşüncesinde olduğunu söyleyebiliriz. Cabirî'nin ulaştığı bu sonuç onun yapı-bozum girişimiyle alakalıdır. Onun yapı-bozumu stratejik bir işleve sahiptir ve Arap/İslam kültüründe farklı söylem biçimlerinin nasıl engellendiğini açığa çıkarmaktan ziyade, rasyonaliteyle kurduğunu düşündüğü ilişki dolayısıyla Bûrhânı temellendirmeye veya meşrulaştırmaya matuftur. Dolayısıyla Câbirî, Arap/İslam kültüründeki epistemolojik paradigmanın düalist karakterini açığa çıkarmak ve kültürel belirlenmişlikten kurtulmayı, yeni bir söylem biçiminin inşasını gerçekleştirmek için ister (Geniş bilgi için bkz. Câbirî, 2001; 633-705). Onun bu yeniden inşa çabası tarihsel ve kültürel tecrübe yoluyla yapılmalıdır ve onun da tekabül ettiği epistemolojik paradigma Bûrhândır. Fakat Cabirî'nin yapı-bozum stratejisinin de farklı söylem biçimlerine yönelik bir şiddet politikası

içerdiğini söylemek mümkündür. Onun Bûrhânî paradigmaya yaklaşımı, Bûrhânî paradigmanın hakikate Beyân ve İrfândan daha yakın, özünde diğer söylem biçimlerinden üstün olduğuna yönelik bir anlam içerdiğinden dolayı, Derrida'nın şiddet hiyerarşisi olarak nitelendirdiği şeye içkindir. Dolayısıyla Cabirî'nin yapı-bozumu da yapı-bozuma uğratmak için müsait bir karakter taşımaktadır.

Câbirî'de Tarihin Yeniden Yazımı ve Özerk Özne Sorunu

Dekonstrüksiyonu, Batı metafizik geleneğinin hakikat iddialarının sorgulanmasına yönelik bir strateji olarak değerlendirilebilecek metinlerin okunmasına yönelik bir dizi okuma tekniğine gönderme yapmakta olup, bir anlam felsefesi olarak tanımlamak mümkündür (Balkin, 2003: 322). Yıkma ve yok etmekten ziyade yapısal tabakalarını sökmeye, bir şeyin nasıl vücuda geldiğini araştırmak yoluyla parçalarına ayrılmasına gönderme yapan dekonstrüksiyon bütünlüğün nasıl yapılandığını anlamaya çalışır. Bu çaba yapısal bütünlüğün sorgulanmaya açılması yoluyla onu yeniden yapılandırmaya işaret eden bir çabadır (Küçükalp, 2008; 246-247).

Câbirî Arap/İslam kültürünü bir metin olarak kabul etmek suretiyle yeni bir okumaya tabi tutmayı dener. Onun okuma projesini tanımlanan dekonstrüksiyon stratejisiyle ilişkilendirmek mümkündür. Onun söz konusu stratejisi Arap/İslam kültürünün geleneksel perspektiflerden kurtularak yeni bir okumayı gerçekleştirmeye hizmet edecek, aynı zamanda bu okuyuş tarzıyla gelenekle yeni bir ilişkinin kurulması da sağlanacaktır (Câbirî, 2003; 1-3, Câbirî, 2001; 17-44). Bu amaca matuf olmak üzere Arap/İslam kültürünün nasıl yapılandığını ortaya çıkarmaya çalışan Câbirî öncelikle Arap/İslam kültürünü yapısal öğelerine ayırır. Bir sonraki aşamada ise; tarihsel süreç içerisinde nasıl oluşturulduğunu ortaya çıkarmak ve oluşturduğu bütünlüğü tabakalarını sökerek ayrıştırır. Onun stratejisinin tamamen, Arap/İslam kültüründeki egemen söylem biçimleri tarafında, başka ihtimal ve imkânların, şiddet yoluyla nasıl dışlandığını,

bastırıldığını, susturulduğunu ve sistem dışında tutulduğunu ortaya koyarken rasyonaliteyi meşrulaştırmaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz.⁵ Bu stratejinin bir sonraki aşamasını Arap/İslam kültürünü modernite ile ilişkilendirmek oluşturur. O aslında Arap coğrafyasının bireylerinin modernite ile ilişkisinin nasıl olmasını gerektiğine yönelik bir inşayı hedefler. Câbirî için bu kaçınılması mümkün olmayan bir zorunluluktur. Zira gelenek hala belirleyiciliğini devam ettirmektedir ve geleneğin içinde barındırdığı irrasyonel unsurlardan rasyonalite lehine kurtulmak gerekir (el-Câbirî, 2003: 2-3; 2001c: 8-9). Geçmiş, kendisine yüklenen mutlaklık algısı yüzünden geleceğin sağlıklı olarak inşasının önünde büyük ve kalıcı bir engel olarak durmaktadır. O bu gerekliliği rasyonalite lehine yapmaktadır (el-Câbirî, 2001a: 377). Câbirî'ye göre bu, kültürün çağdaş inşası için bir imkân olarak değerlendirilir (el-Câbirî, 2003: 11).

Kültürün rasyonel esaslar temelinde çağdaş inşası için epistemolojik kopuşu bir zorunluluk olarak gören Câbirî, her şeyden önce, Arap/İslam kültüründeki zaman algısının, soruşturmaya açılmasının gerektiğini düşünür. O Arap bilincinde zaman algısının kopuk bir zaman algısı olmadığı, dolayısıyla geçmişin sürekli olarak kendini devam ettirdiği iddiasındadır. Bunun bir sonucu olarak Arap bilinci geçmişi düşünmeden, geçmişe referansta bulunmadan işlemektedir. Câbirî, Arap/İslam dünyasında, başta bilimsel gerilik olmak üzere birçok problemlerin sebebi olarak söz konusu zaman algısını görür ve Arap/İslam kültürünün düşünsel ve bilimsel bir Rönesansını gerçekleştirememiş olmasını bu algıyla ilişki ile açıklar. Düşünce ve bilimin sürekli bir ilerleme kaydettiğini fakat Arap/İslam kültüründe ilerlemenin gerçekleşmediğini ifade eden Câbirî bunun sebeplerini de söz konusu zaman algısıyla ilişkilendirir (Geniş bilgi için bkz. el-Câbirî, 2001;380387).Câbirî, sözü edilen etkilerin, Arap aklının özgür bir akıl olmasını engellediği kanaatindedir. Dolayısıyla, ona göre, söz konusu akıl objesi bilimsel etki doğuracak bir akıl olamamıştır. Batı düşüncesinin rasyonalite ile kurduğu iliş-

5 Câbirî'nin perspektifinde, Arap/İslam kültüründe bastırılan ve susturulan söylem biçimlerinin genel olarak rasyonel söylem biçimleri olduğunu söyleyebiliriz.

ki sebebiyle, bilimsel bir rönesansı gerçekleştirmediğini söyleyen Câbirî'ye göre, Avrupa on beşinci yüzyılda akli durduran ve her türlü ilerlemeye engel teşkil eden irrasyonel unsurlardan kurtularak ve Yunan felsefesinin rasyonalist karakteriyle ilişki kurarak bunu başarmıştır.

Görüldüğü üzere Câbirî rasyonalite merkezli bir düşünceyi öncelemektedir. Rasyonel eylemi önceleyen ve her şeyin rasyonel olarak temellendiği, düzenli bir şekilde tasarlandığı ve şans faktörünün en aza indirgenmek suretiyle öngörülebilir bir tarzda ele alındığı çağdaş durumun en belirgin özelliğinin akılcılık olduğunu düşünen Câbirî, rasyonalite tarafından karakterize olan günümüzde var olmanın yegâne yolunun çağın söz konusu nitelikleri ile sağlıklı bir ilişkinin kurulmasından geçtiği görüşündedir (el-Câbirî, 2001c: 38). Çağdaş medeniyet bir ilim ve teknoloji çağıdır. Genişlemek, yayılmak yoluyla çağdaş medeniyetin emperyalist/hegemonyacı karakterine de vurgu yapan Câbirî, farklı kültürleri yok etmeye yönelik bir tehdit unsuru taşıyan çağdaş medeniyetin söz konusu etkisinden kurtulmanın modernleşme, bilim ve teknolojiye etkin katılımdan geçtiği kanaatindedir (el-Câbirî, 2001c: 177-178).

Câbirî'nin Yönteminin Problematik Yönleri

Çağdaş medeniyetin hegemonyacı saldırılarına karşılık millî varlığı devam ettirmenin yollarını arıyor gibi görünen Câbirî, ne hikmetse, bunun imkânını geleneğin epistemolojik etkisinden, tam da aydınlanmacı akıl anlayışının varsaydığı üzere, kesin bir epistemolojik kopuşta arar. Câbirî'nin önermiş olduğu epistemolojik kopuş Arap aklını geçmişin otoritesinden kurtaracak ve aklın yapısını rasyonalite (saf aklın) lehine değiştirecektir. Dolayısıyla rasyonalitenin düşünce ve hayata uygulanmasını, özellikle de eleştirel akılcılığın geçmişin otoritesini temsil eden unsurlara (*dil, şeriat, akide, siyaset*), uygulamasını bir zorunluluk olarak ele alır (el-Câbirî, 2003, viii).

Câbirî düşüncesinde özerk özne sorununun en bariz olarak tebarüz ettiği yeri burası oluşturmaktadır. O kendisine gelenek ya da kültürel mirasla ilişkiyi modernite lehine düzenleme yetisi veren ayrıca-

lıklı bir konum belirlemektedir. Rasyonaliteye vurgu yoluyla kendine, hem belirleyiciliğinin devam ettiğini varsaydığı etkiden kurtarabildiğini varsaydığı ayrıcalıklı bir konum hem de kendine bu ayrımı gerçekleştirebilecek yetkinlik atfetmektedir. Câbirî'nin bu yetkinlikte ve imtiyazda müracaat ettiği yegâne zemin rasyonalite gibi görünmektedir. Dolayısıyla onun düşüncelerinde, rasyonaliteye müracaat yoluyla, kendini tarihsellikten ve kültürel belirlenmişlikten kurtarmak suretiyle tarih üstü ve tarih dışı bir ben algısının varlığını gözlemleyebiliyoruz. Söz konusu ben algısı yine rasyonalite sayesinde saf olan bilgiyi saf olmayan bilgilerden ayırarak hakiki bilginin nasıl mümkün olduğunun inşasını gerçekleştirmiş olmaktadır. Dolayısıyla rasyonel olmadığı ya da eksik rasyonellik varsayımı ile gelenek ve otorite yoluyla temellenen her şeyin eleştirilip ayıklanabilme yetisi rasyonel öznenin insafına bırakılmaktadır.

Câbirî'nin yaklaşımında özerk özne sorununu ortaya çıkaran bir başka unsur onun yapısalcı analizinde tezahür eder. Ona göre Arap/İslam kültüründe, kültürün belirleyiciliği nedeniyle, rasyonalitenin belirleyici olabileceği farklı paradigmlar dışlanmıştır. Câbirî'nin kurgusunda göz ardı edilen unsurlara baktığımızda elde edeceğimiz sonuçlar elbette ki onun sonuçlarından farklı olacaktır. Öncelikle Câbirî farklı unsurlar arasındaki diyolojik ilişkiyi ideolojiye indirgemek suretiyle bir kurgusal bütünlüğe ulaşmaktadır (el-Câbirî, 2001a; 896). Görüleceği üzere bu öznenin apaçık bir kurgusunu ortaya koymaktadır. O, söz konusu kurguda ideolojiyi kurgunun merkezine koyarak başka türden olabilecek değişimleri dışlamış olmaktadır. Derrida'ya referansla söylemek gerekirse böyle bir kurgu gözlemcinin kültür, ideoloji ve bastırılmış arzular yoluyla yapısal metaforları birlikte getirmektedir. Metaforun kaynağı gözlenen objenin dışında olduğu için objenin anlamı ve amacı gözlemci tarafından inkâr edilir veya görmezlikten gelinir (Derrida, 1999; 165). Dolayısıyla Câbirî'nin söylemi dışlayıcı bir metafor üzerine bina edilmiş görünmektedir. Özneye nesnenin birbirinden ayrılabilirliğine yönelik ön kabul Câbirî'yi yapı-bozum stratejisinin açmazıyla karşı karşıya bırakmaktadır.

“Okuyucu bilincin okunan mirastan ayrılması kesinlikle zorun-

lu bir işlemdir. ... kültürel mirasımızdan gelen önyargıların veya şimdiki amaç ve emellerimizin oluşturacağı anlama tarzından azad olmalıyız. Ön inancımızı ve şimdiyle ilgili hedeflerimizi parantez içine alıp tek bir işe yönelmeliyiz..... okuyan beni geçmiş zaman beninden azad etmek o metni ince ve derin bir ameliyatın yapılacağı masaya yatırmakla olur. Bu sayede metin öznenin nesnesi haline gelir; bir okuma maddesine dönüşür." (el-Câbirî, 2003; 27)

Câbirî her ne kadar yapı bozum stratejisini hedeflese de yukarıda da bahsettiğimiz üzere bunu rasyonalite ve modernite lehine yaparken yapısalcılığın ikili sistemleri aracılığıyla Arap/İslam kültürünün analiz eder. Karmaşık gösterge sistemlerini (beyan, irfan, burhan) araştırırken ve insan kültürleriyle insani düşünme ve algılama biçimlerini keşfetmeye çalışırken yapısalcılığın varsaydığı istikrarlı sistemlerini esas alır. Fakat o yapısalcılığın Descartes'in "Ben"i bilinçli ve kendini bilebilir bir konumda varsayan özne eleştirisini göz ardı eder. Böyle bir özne tasarımının bir yanılısına olduğunu hususunda yapısalcılık ısrarcıdır. Tarihin içerisinde bir baştan bir başa belli bir örüntü olduğu varsayımı da yapısalcılığın eleştirisini yaptığı bir husustur. Tarihte teşhis edilen yön ve örüntüler tarihin tarihsel olmayan kurgulanışıdır. Görüldüğü üzere Câbirî rasyonel yetiye sahip bir ben bilinciyle yapısalcılığın bizzat eleştiriye tabi tuttuğu hususların merkezinde durmaktadır.

Câbirî rasyonalizm ve Rönesans arasında kurduğu ilişki dolayısıyla Arap/İslam dünyasında gerçekleştirilebilecek bilimsel devrimin kesinliğine yönelik umut taşır (Ebu-Rabi, 2005: 381). Buna binaen Câbirî'nin modernitenin ön kabullerini de benimsediğini söyleyebiliriz (el-Câbirî, 2001c: 187). Dolayısıyla onun için Arap/İslam kültürünün yeniden yapılandırılması özünde saf aklın Arap/İslam kültürü içinde ele geçirmeye matuftur.⁶ Câbirî'nin oluşturucu ve oluşturulmuş akıl ayrımındaki oluşturucu aklın saf akla tekabül ettiğini görmekteyiz (Geniş bilgi için bkz. el-Câbirî, 2001,35-47). Söz konusu akıl tüm insanlarda ortak ve tarih-toplum dışı temelleri

6 Geniş bilgi için bkz. el-Câbirî, 2001: 35-47.

olan, felsefi anlamda rasyonalistlerin, özelde ise Kant'ın saf aklına ve insanlarda doğuştan var olduğu kabul edilen evrensel akla karşılık gelmektedir (el-Câbirî, 2001a: 18). Câbirî'nin rasyonel-irrasyonel karşıtlığının kökeninde batı metafiziğinin söz (logos) ile yazı ayrımının benzerini gözlemleyebiliyoruz. O rasyonun saf haline vurgu yaparken akli hakikatin daha dolayimsız ve doğrunun tek kaynağı olarak algılamaktadır. Câbirî'nin aklın dışındaki her hangi bir bilgi imkânı varsayımı, yanılguların, belirsizliklerin kaynağı olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Dolayısıyla onun yaklaşımında, özerk özne algısıyla, rasyonel-irrasyonel ayrımında irrasyonele tekabül eden kısımları, yani farklı olanı, benin kategorileriyle damgalama eğilimi taşıdığını söyleyebiliriz.

Zaman ve tarih dışı bir kavrama yetisi olarak insan fikrine karşı çıkan hermeneutik anlama teorileri, anlamanın/kavramanın asla zaman dışı gerçekleşemeyeceği, dilin ve tarihin her durumda anlamanın hem şartları hem de sınırlarını oluşturduğu varsayımını esas alırsak (Wachterhauser, 2002; 209-210), Câbirî'nin Arap akli tanımlaması ve oluşturucu aklın oluşturulmuş akılla ilişkisine yönelik yaklaşımı, aklın tarih ve toplum dışı tasarımıyla yönelik eleştirilere karşı durmayı hedeflese bile, yine de, onun söz konusu eleştirilerle net bir yüzleşme sürecine girmediğini göstermektedir. Câbirî'nin akla yönelik söz konusu yaklaşımının tam da özcülüğe düştüğü ve Aydınlanmanın akıl projesiyle örtüştüğü noktayı bu yaklaşımında bulmak mümkündür.

Sonuç

Câbirî düşüncesinde akla eleştiri yetisi olarak öncelikli bir konum verilmekte ve akıl merkeze konulmak suretiyle gelenek, kültür hatta kutsal metin bir eleştiriye tabi tutulmaktadır. O rasyonel varlık olarak insani özneye tevdi edilen otorite ile tarihin oluşumunu belirleyen öze ulaşmış gibi davranır. Bu varsayımla yola çıkan Câbirî, Arap/İslam tarihini kurgulamaya girişmiştir. Bu kurguda o, rasyonaliteyi merkeze koymak suretiyle, Aydınlanmanın akıl proje-

sine dâhil olmaktadır. İşte bu nokta aydınlanmanın varsayımı olan özerk özne sorunuyla onu da baş başa bırakmaktadır. Câbirî epistemolojik kesinliği düşünen öznedeki temellendiren modern düşüncenin sübjektif karakterinden kaynaklanan açmazlarıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Kaynakça

- Balkin, J.M., (2003). "Yapı Söküm", Çev. Kasım Küçükcalp, Bursa: *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, Sayı. 1.
- Bumin, Tülin, (1996). *Tartışılan Modernlik*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çiğdem, Ahmet, (1997). *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Çiğdem, Ahmet, (1997). *Bir İmkân Olarak Modernite*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Derrida, J., (1999). "İnsan Bilimlerinde Yapı, Gösterge ve Oyun", *Toplumbilim* Sayı 10.
- Ebu-Rabi, İbrahim M., (2005). *Çağdaş Arap Düşüncesi*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Anka Yayınları.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid, (1995). *el- Müsakkafün el- Arab Fi'l- hadâratî'l- Arabiyye*. Beyrut, Merkezü dirâsât'l- vahdatî'l- Arabiyye.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid, (2001a) *Çağdaş Arap Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, Çev. Ali İhsan Pala, Mehmet Şirin Çıkar, Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid, (2001b). *Arap İslam Aklının Oluşumu*, Çev. İbrahim Akbaba, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid, (2001c). *Arap İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, Çev. Burhan Köroğlu ve Arkadaşları, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid, (2003). *Felsefi Mirasımız ve Biz*, Çev.: A. Said Aykut, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Çev.: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Hekman, Susan, (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, Çev.: Hüsamettin Arslan & Bekir Balkız, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Keskin, İbrahim, (2009). *Bir Yapısalcı Olarak Muhammed Abid El- Câbirî'de Din-Kültür İlişkisi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.
- Küçükcalp, Kasım, (2003). *Nietzsche Ve Postmodernizm*, İstanbul: Paradigma Yayınları,
- Küçükcalp, Kasım, (2008). *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*, İstanbul: Sentez Yayınları.
- Locke, J., (1998). *Concerning Civil Government Second Essay: An Essay Concerning The Original Extend and End of Civil Government*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.
- Wachterhauser, Brice R., (2002). "Anlamada Tarih ve Dil", *İnsan Bilimlerine Prologomena*, Derleyen ve Çev.: Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Abstract: The Problem of the Autonomous Subject in the Deconstruction of Muhammad Abed al-Jabri. C biri aims to criticize the Arabic-Islamic reason by the structuralism and the deconstruction. He does his afore mentioned criticism by putting the modern intellect in the center. C biri aims to reconstruct the Arabic-Islamic reason refining the irrational elements of the Arabic-Islamic reason by putting the modern intellect in the center. In the Project of the criticism and the reconstruction, C biri sees as possible the pure reason that the modernity accepts. Because of having such a thought, C biri encounters with the problem of the autonomous subject which is criticized by the post-structuralists seriously.

Key words: Arabic-Islamic thought, Modernism, Deconstruction, Autonomous subject.